

ספרים

עשור של מהפכים

העשור השלישי תשכ"ח-תשל"ח בעריכת צבי צמרת וחנה יבלונקה

יד בן צבי, 2008

רחל טוקטלי

אפיון השינויים בעשור השלישי

הספר **העשור השלישי תשכ"ח-תשל"ח** כולל כשלושים מאמרים הדנים בתפניות משמעותיות בחיים הציבוריים של מדינת ישראל בעשור, שתחילתו בימי ההמתנה של מאי 1967 ומלחמת ששת הימים ואחריתו במהפך הפוליטי שחל ביום הבחירות לכנסת במאי 1977. העורכים מונים ט"ו תפניות משמעותיות בחייה של המדינה בעשור זה, כלהלן:

- (א) שלוש מלחמות: מלחמת ששת הימים, מלחמת ההתשה ומלחמת יום הכיפורים;
 - (ב) התעצמותם של ארגוני הטרור הפלסטינים והכרה עולמית במעמדם;
 - (ג) פיצול בין חסידי ארץ ישראל השלמה לבין השמאל הרדיקלי;
 - (ד) תחילתה של התיישבות מסיווית מעבר לקו הירוק;
 - (ה) תפנית ימינה בציונות הדתית וניצני התעוררות של הכוח החרדי;
 - (ו) עליית משקלם של יוצאי קהילות ישראל מארצות המזרח;
 - (ז) התחדדות הזהות הפלסטינית אצל ערביי ארץ ישראל;
 - (ח) גידול ניכר בהשקעות במערכת החינוך ויישום הרפורמה בחינוך;
 - (ט) התעצמות האקטיוויזם השיפוטי;
 - (י) שינויים כלכליים חברתיים שהתבטאו במשברים ובתנופה;
- י"א) מאבקים על זכות העלייה, ועלייה משמעותית מארצות שמעבר ל'מסך הברזל' ומארצות הרווחה;
- י"ב) שינויים באמצעי התקשורת: התכווצות העיתונות המפלגתית, שינויים ברשתות הרדיו וכניסת הטלוויזיה הכללית לארץ;
- י"ג) התעצמות התנועות האזרחיות;
- י"ד) שינוי במעמדה של ישראל בעולם;
- ט"ו) מהפך פוליטי שחתם את העשור.

בסקירה קצרה זו יידונו שני הפרקים העוסקים בעלייה ובקליטתה.

ד"ר רחל טוקטלי היא סוציולוגית. עוסקת במחקר חינוך מבוגרים.

על 'עולים ועלייה' מאת דבורה הכהן

דבורה הכהן קובעת כי המציאות המדינית-הביטחונית החדשה ותחושת האופוריה בציבור הישראלי לאחר הניצחון במלחמת ששת הימים הביאו לגידול ניכר בעלייה לישראל, בעיקר מארצות הברית ומברית המועצות. ל-2,400,000 היהודים שחיו בארץ במאי 1967 נוספו במשך עשור 340,550 עולים.

מניעי העלייה מארצות הברית היו בעיקר ציוניים ודתיים. רוב העולים ממדינה זו היו צעירים מתחת לגיל 35, בעלי השקפות ליברליות, ממעמד כלכלי מבוסס, משכילים ובעלי הכשרה מקצועית. רובם לא נזקקו לסייע כלכלי של המדינה ואף תרמו תרומה ניכרת לכלכלה ולחברה. הם נקלטו היטב בקרב הישראלים, בשל הדימוי החיובי שיצרו. מאחר שהשפה האנגלית שגורה בפיהם של ישראלים רבים, התקשורת איתם הייתה נוחה ביותר. עם זאת, למרות קליטתם הנוחה בארץ, חזרו כ-25% מהעולים הללו לארצות הברית.

בעשור הנדון גדלה העלייה גם מבריטניה ומצרפת. גם מדרום אפריקה הגיעו עולים, אף כי הציפייה לעלייה מסיווית ממדינה זאת בעקבות המתיחות בין השחורים לבין הלבנים נכזבה, כיוון שרוב היהודים שיצאו משם העדיפו להגר לארצות הברית, לקנדה ולאוסטרליה. כ-100,000 עולים הגיעו מארצות האסלאם באסיה ובאפריקה, כמחציתם מצפון אפריקה, בעיקר ממרוקו. העלייה מארגנטינה, שהייתה אז, הושפעה ממניעים לאומיים, אך גם ממצוקתם הפוליטית של היהודים תחת משטר הטרור של הכת הצבאית ששלטה שם.

בעיקר בלטה בעשור זה העלייה מברית המועצות, שאזרחיה היהודים היו מנותקים מהתרבות היהודית תחת משטר הדיכוי הקומוניסטי, מאחורי 'מסך הברזל'. יהודים שנחשדו בהתנגדות למשטר, בהפצת הציונות וברצון לעלות לישראל, נרדפו באכזריות.

במלחמת ששת הימים נותקו היחסים בין ברית המועצות וארצות הגוש הקומוניסטי לבין ישראל. התנהלה בארצות אלה ובעיקר בברית המועצות הסתה אנטי-ישראלית ואנטי-יהודית, מסורבי עלייה פוטרו מעבודתם ונשפטו לעונשי מאסר ואפילו נגזרו עליהם עונשי מוות. הרוחות בישראל ובקהילות יהודיות במערב סערו. ארגונים שונים, ובהם לשכת הקשר 'נתיב', יצאו בהפגנות ובפעילות תחת הסיסמה 'שֶׁלַח אֶת עַמִּי'. בשלהי שנות ה-60 של המאה ה-20 הגיעו שליטי מוסקבה למסקנה כי התעמולה הקולנית ברחבי העולם גרמה להחרפה בלתי רצויה של יחסיהם עם ארצות הברית. הם התירו, על כן, טפטוף מוגבל של עלייה, שגבר וצבר תאוצה בראשית שנות ה-70. המניעים העיקריים לעלייה היו: מצד אחד כוח-דחייה שיצרה האנטישמיות ומצד שני כוח-משיכה של רצון לחיות במולדת עצמאית, יחד עם שאיפה לשיפור המצב הכלכלי והבטחת עתיד הילדים.

בשנים 1948-1967 עלו מברית המועצות 12,000 נפש; בשנים 1968-1973 - למעלה ממאה אלף. אולם אחרי מלחמת יום הכיפורים גדל שיעור הנושרים. מספרם הכולל של העולים מברית המועצות בשנות ה-70 הגיע ל-77,000 נפש. מהם שהגיעו לארץ ועזבו, מתוך שהתקשו להסתגל למציאות הישראלית או שלא מצאו דיור ותעסוקה הולמים, ומהם שהיגרו ולא הגיעו כלל לישראל. ב-1968 הוקם המשרד לקליטת עלייה והוגדרה חלוקת העבודה בטיפול בעולים בין הסוכנות היהודית לבין המשרד החדש, במטרה לשפר את הקליטה. לעולים בשנות ה-70 ניתנו תנאי קליטה משופרים יחסית למה שניתן לעלייה ההמונית בשנות ה-50. הוקמו מרכזי קליטה ששימשו תחנת מעבר ושהם הוענקו לעולים מגורים, אולפנים ללימוד עברית, פעילות חברה

ותרבות והכּוּוּנה בתחומי התעסוקה והדיוור. שיכוני העולים החדשים, שהיו טובים לאין ערוך מתנאי הדיוור של העולים בעשורים הקודמים, עוררו תרעומת ומחאה בקרב יוצאי ארצות האיסלם משנות ה-50, שראו בתנאים שניתנו לעולים ביטוי לאפליה וקיפוח.

כמחצית מהעולים מברית המועצות בעשור הנדון היו בעלי מקצועות חופשיים: מהנדסים, מוזיקאים, רופאים, רוקחים... חלקם עברו השתלמות מקצועית כדי להיקלט בהתמחותם ואילו אחרים עברו הסבה למקצועות מבוקשים במשק הישראלי. קשיי הקליטה הכלכלית היו גדולים יותר בקרב העולים הקשישים, וגם הסתגלותם של ילדים ובני נוער לא הייתה קלה.

האליטות הפוליטיות של הוותיקים הקולטים התחרו על השליטה בתקשורת הקהילתית בשפה הרוסית. במרוצת השנים השתלבו העולים הללו במערכת הכלכלית והחברתית בישראל. הם הותירו את רישומם בשל ייחודם התרבותי, אך היו מעטים מכדי שתתהווה 'מסה קריטית' גדולה דִּיה ליצור מובלעת רוסית בחברה הישראלית.

בראשית שנות ה-90 העניקו עולים אלה סיוע רב-ערוך בקליטת הגל הגדול של עולים ממדינות חבר העמים, ברית המועצות לשעבר.

המאמר מצייר תמונה כללית ומקפת של תולדות העלייה מהארצות השונות בעשור הנדון. המחברת אינה יורדת לניתוחים ולהסברים מעמיקים של מניעים, תגובות, התנהגויות ואיכויות קליטה - נושאים שנדונו בהרחבה ובהעמקה במקומות אחרים.

קטעי דיון על עלייה וקליטה בעשור השלישי, יד בן צבי, 2005.1.6.

האישים שהשתתפו בדיון זה על העלייה והקליטה בעשור השלישי למדינת ישראל מילאו תפקידים בכירים ביותר בתחום קליטת העלייה בחלק מהתקופה הנדונה. לובה אליאב היה סגן שר הקליטה, אלי עמיר ויוסף גבע שימשו כל אחד בתורו בתפקיד מנכ"ל משרד הקליטה, אורה נמיר הייתה ח"כית ושרת העבודה והרווחה, ד"ר אנה איסקובה הייתה יועצת ראש הממשלה לענייני קליטה ועלייה ואברהם תירוש החזיק ב'תיק' העלייה בעיתון **מעריב**. פרופ' ש"נ אייזנשטדט חקר את העליות השונות מבחינה סוציולוגית-פוליטית.

יוסף גבע טען בדיון שמלחמת ששת הימים לא השפיעה על נכונותם של יהודים בפזורה לעלות לישראל, וכי מספרם של אלה שבאו אינו מעיד על נהירה המונית.

ד"ר אנה איסקובה הסכימה כי למלחמה לא הייתה השפעה על העלייה. למרות מראית ההצלחה, רבים מן העולים שהגיעו באותה תקופה ירדו לחלוטין מהארץ או ששמרו על שתי אזרחויות. לחלק גדול מהם הייתה תחושת כישלון, כי לא ידעו אל מה הגיעו ולמה הם יכולים לשאוף.

בניגוד לדעת קודמיו בדיון, אברהם תירוש סבר שלמלחמת ששת הימים נודעה השפעה ניכרת ביצירת כוח משיכה לעלייה. בישראל הייתה תחושה שצריך לעזור ליהודים מברית המועצות לצאת ולהינצל. אולם העולים הללו התקשו להסתגל למשטר שבו עליהם להסתדר בכוחות עצמם והרשויות אינן 'מסדרות' לאזרח הכול: חינוך, עבודה, דיור... נוסף לכך, הם נתקלו בהתנגדויות מצד בני עדות המזרח, שחשו קיפוח בשעה שהשוו את קשיי הטיפול בקליטתם שלהם עצמם עם התנאים שבהם נתקבלו העולים החדשים. למרבה הצער, שיעורי הנשירה בקרב העולים מברית המועצות גברו עם השנים, והיו יהודים שקיבלו ויזה לצאת אבל היגרו לארץ אחרת.

אורה נמיר תיארה כיצד היו עולים צעירים שבאו מברית המועצות עם הוריהם הקשישים, קיבלו

בשביל הזקנים זכויות קדימה לסידורים מוסדיים - ועזבו. היא ציינה שיחסם של הישראלים לעולים חדשים במשך כל השנים לא היה טוב, להוציא את היחס לעולים מבולגריה ומעיראק. אלי עמיר חלק על עמדתה של ד"ר איסאקובה וטען שאכן היה דחף אידאולוגי לעלות. הוא גם שיבח את מאמצי הקולטים, בראשותו של שר הקליטה יגאל אלון, להתגייס לקליטת העולים וליצור בשבילם מקומות תעסוקה.

לובה אליאב תיאר את פעילות 'נתיב', שבמסגרתו שימשו הוא וחבריו (בשנות ה-50 וה-60) זרז למאבק למען יהודי ברית המועצות. ספרו **בין הפטיש והמגל** עורר הדים למצוקות היהודים, והוא ראה כבר אז בעיני רוחו עלייה המונית זורמת מברית המועצות לישראל.

פרופ' ש"נ אייזנשטדט היה יוצא דופן בפאנל המתדיינים, בהיותו חוקר אקדמי ולא משתתף פעיל בעיצוב האירועים. הוא התמקד בתיאור התהליכים הסוציו-פוליטיים בעשור הנדון: עליית הימין הציוני-לאומי בראשות מנחם בגין; השתלבות גח"ל בממשלת הליכוד הלאומי והתקרבותו למרכז המפה הפוליטית; לגיטימציה ורהביליטציה למחתרות אצ"ל ולח"י; פרישת גח"ל לאופוזיציה והקמת מפלגת הליכוד; שחיקת כוחה של מפלגת העבודה אחרי מלחמת יום הכיפורים; הקמת גוש אמונים; תמיכת-מחאה מסיווית של בני עדות המזרח בבגין ובמפלגתו, שתרמה למהפך הפוליטי ב-1977.

עיון בסקירתו הסוציו-פוליטית-היסטורית של פרופ' אייזנשטדט מעורר תהייה באשר לקשר שבין חלקה הגדול של הסקירה לבין כותרת הפרק, שמפנה לדיון בענייני עלייה וקליטתה ולבין דבריהם של המשתתפים האחרים. רלוונטי בדבריו לנושא הדיון רק הקטע העוסק בתחושות הקיפוח והאפליה שליוו את בני עדות המזרח כל השנים מאז עלייתם בשנות ה-50, תחושות שהתחדדו נוכח הקליטה השונה של העלייה הרוסית ונוכח רצונה של עלייה זו לשמר את שפתה וליטול חלק אוטונומי יותר בבניין הכלל.

אשר למתדיינים האחרים, יש לציין כי העמדות שהביעו קיבלו בפרק זה ביטוי כללי בלבד, ברמה של רב-שיח. מן הראוי היה לכלול בספר פרק ובו ניתוח מעמיק ומעקב מפורט אחר היקלטותם של העולים מברית המועצות בעשור הנדון.